

Вељко Ђурић Мишина

Музеј жртава геноцида, Београд

ДА ЛИ ЈЕ МИЛЕ БУДАК ПРЕДСТАВИО ПРОГРАМ РАДА ПРОТИВ СРБА ИЛИ ЈЕ ТО СРПСКА ПРОПАГАНДА?

Апстракт: Ревизионизам у хрватској историографији у новом тумачењу Независне Државе Хрватске и њене државне политике злочина над српским народом добио је одређену подршку укључивањем у расправу о тој теми појединих историчара ванбалканских држава. Једна од њихових теза јесте да није било никаквих злочиначких планова према српском народу у усташкој организацији. Овај прилог представља допринос побијању таквих тврдњи и то на примеру говора једног од усташких идеолога Миле Будак о убијању, протеривању и римокатоличењу православних Срба ради стварања једнонационалне хрватске државе.

Кључне речи: Миле Будак, злочин, Срби, убијање, прекрштавање, протеривање

Ревизионизам није локална, балканска појава. Приметна је, на пример, кроз покушаје немачке историографије да стварне узроке Великог (Првог светског) рата отклони од германске (аустроугарске и немачке) политике оличене у програму „Поход на Исток“ и пребаци на Русију (и Србе)!

Није једноставно устврдити који су разлози нових, радикалних тумачења (ревизионизма) одређених историјских догађаја из периода Другог светског рата а нарочито улоге извесних појединаца у односу на досадашња, мање-више општеприхваћена сазнања.

Постоји много разлога зашто комплексна историја Независне Државе Хрватске (10. април 1941–15. мај 1945) у комунистичкој Југославији никада није до краја разјашњена. Слабљење концепције о унитаристичкој држави и окретање ка конфедералној форми СФР Југослави-

је, озакоњене у Уставу из 1974. године, неизбежно је довело до распада те, могло би се рећи, вештачке заједнице република и покрајина. У том вишедеценијском процесу посебно место припало је новом тумачењу прошлости, посебно хрватске усташке државе.

Независна Држава Хрватска спровела је државни злочин над Србима, то јест над трећином свог становништва, и следила је немачку нацистичку политику у односу на Јевреје и Цигане/Роме. Злочин над српским становништвом био је толиких размера да је између хрватског и српског народа постављена граница незаборава која се даље потенцира управо због ревизионизма који долази са хрватске стране.

Ново „читање“ историје Независне Државе Хрватске спроводи се, поред осталог, и кроз магистарске, мастер и докторске радове настале од Новог Зеланда до Канаде, на језицима држава у којима настају, првенствено на енглеском и немачком. Захваљујући савременој интернет технологији лако је доћи до готово свих тих радова, прочитати их и коментарисати. Једна од поставки у већини поменутих радова јесте другачији поглед на Независну Државу Хрватску и у њој велики, припремљен одраније, спроведени злочин уз избегавање тумачења не тако мало безначајне нечасне улоге Римокатоличке цркве у свему томе.

Својевремено је хрватски челник Фрањо Туђман у књизи *Беспућа повијесне збиљности* зацртао тезу да савремена Хрватска треба да одбаци крваве трагове Независне Државе Хрватске и то кроз разбијање дотадашњих општеприхваћених чињеница о кључним догађајима који се односе на српски, донекле и на хрватски народ. На пример о Јадовну, Јасеновцу и Блајбургу! То није био отворени позив на ревизију већ, као што време показује, политичка стратегија! Истовремено, то је, просто речено, значило да је усташке (јасеновачке) злочинце, на посебан начин, требало претворити у (блајбуршке) жртве и за то оптужити партизански покрет! Ту тврдњу желим да докажем на примеру деловања Миле Будака, једног од усташких првобораца, заговорника и инспиратора злочина, кога су у Загребу 1945. године, после кратког испитивања и суђења, погубиле партизанске, то јест комунистичке власти.

***

Немачки историчар (на привременом раду у Енглеској) Александар Корб одбранио је докторску дисертацију под насловом *Im Schatten des Weltkriegs. Maseengewalt der Ustaša gegen Kroatien, 1941-45*, Hamburger (У сенци светског рата: масовно насиље усташа против Срба, Јевреја и Рома у Хрватској 1941–45, доступна и на интернету; за тај рад

добрио је бројне награде, а потом је књигу објавио на више језика, па и на хрватском.¹

Корб је, разумљиво, био занимљив хрватским медијима па је с њим уприличено неколико интервјуа, објављених у штампаним и интернет верзијама. У једном од тих интервјуа он је устврдио да је у Независној Држави Хрватској било злочина, али не и геноцида. Додао је да нема доказа за истинитост тврдње да је у једном од својих говора министар наставе и богоштовља Миле Будак наговестио програм усташке власти према српском народу: „Један дио Срба побићемо, други ћемо раселити, а остале ћемо превести у католичку вјеру и тако претопити у Хрвате“!² Корб је, иначе, за објављени докторат добио, поред осталих, и награду извесне немачке „Фондације Жикић“ насловљену именом угледног југословенског историчара Андреја Митровића.³

У Корбовој дисертацији, Миле Будак је поменут на страницама: 35, 61, 78, 79, 103, 111, 207, 268, 390 и 400! На тим страницама, међутим, не помињу се Будакови говори, али има нешто друго: Корб на страни 35 истиче да је српска пропаганда утицала и на садржај немачких извештаја у којима су исписане негативне оцене о усташкој држави поткрепљене помињањем њених бројних злочина!

У разговору са Робертом Бајрушијем, новинаром загребачког *Јутарњег листа*, објављеним под насловом „Njemački povjesničar i jedan od vodećih stručnjaka za povijest NDH: Ovo je prava istina o broju ubijenih u Jasenovcu“ (има га и на интернету, постављен је 20. маја 2018), на констатацију: „Međutim, u svojoj knjizi iznosite tezu da se u NDH nije radilo o genocidu nad Srbima jer niti jedan dokument ne dokazuje da se radilo o unaprijed smišljenom planu, recimo kakav je postojao u Njemačkoj prema Židovima?“, немачки историчар је одговорио: „Važno je definirati što znači genocid. Nije uopće sporno da su ustaše pokušali uništiti Srbe koji su živjeli na području NDH, ali, isto tako, nema dokaza kako je postojao master-plan koji je predviđao sustavnu likvidaciju srpskog stanovništva u toj državi. Genocid u sebi sadrži koncept uništenja neke skupine, a ustaše su često, i u vrhu vlasti NDH i na lokalnim razinama, pokolje provodili bez nekog plana.

1 Приказ доктората у књизи на немачком језику објавила је Зринка Миљан на интернет порталу www.historiografija.hr.

2 Gojko Borić, „Inozemni glasovi o NDH i ustaštvu puni izmišljotina, ali i...“, www.hkv.hr/hrvatski-tjednik/

3 На молбу Фондације Аушвиц, проф. др Бошко Бојовић 25. маја 2011. године написао је стручно мишљење о Корбовом докторату које је утицало на одлуку да се кандидату не додели награда – Бошко Бојовић, „Извештај о читању“, *Годишњак за истраживање геноцида*, Музеј жртава геноцида, Крагујевац–Београд 2018, 169–188.

Jugoslavenska historiografija tvrdila je kako je postojao plan ustaškog genocida, što se ne čini točnim jer su nasilje i ubojstva često bili nasumični i neorganizirani ili bi se u nekim dijelovima NDH događali, a drugdje ne.“

Корбова тврдња да усташе нису имале програм уништења мањина – српске, јеврејске и ромске – у Независној Држави Хрватској „корисна“ је за хрватску историографију и нарочито за оне који покушавају да ревидирају општеприхваћена тумачења трагичних збивања, попут оних у Јасеновцу. Но, Корбова тврдња заиста, у најмању руку, није тачна јер има сијасет доказа да је постојао програм („мастер-план“) не само уништења поменутих мањина већ и оних који нису подржавали такву усташку политику и организацију. За почетак, препоручујем пажљиво ишчитавање књига о усташком поглавнику Анти Павелићу и његовим следбеницима које су у комунистичкој Југославији објавили Шиме Бален⁴ (некадашњи хаесесовац, потом усташа а на крају комуниста), Фикрета Јелић Бутић⁵ и Богдан Кризман⁶, као и књигу коју је у самосталној Хрватској објавио Марио Јареб!⁷

***

Миле Будак (30. август 1889, Свети Рок, котар Грачац, Личко-крбавска, жупанија Аустроугарска – 7. јун 1945. године⁸, Загреб, Југославија), имао је буран живот: био је војник, ратни заробљеник, робијаш у Краљевини Југославији, адвокат, књижевник, усташки првоборац,

4 Šime Balen, *Pavelić*, Zagreb 1956.

5 Fikreta Jelić Butić, *Ustaše i NDH*, Zagreb 1978.

6 Bogdan Krizman, *Ante Pavelić i ustaše*, Zagreb 1986; *NDH između Hitlera i Musolinija*, Zagreb 1986; *Ustaše i Treći Rajh*, I–II, Zagreb 1983.

7 Mario Jareb, *Ustaško-domobranski pokret od nastanka do travnja 1941. godine*, Zagreb 2006.

8 Према званичним информацијама пресуда над Милом Будаком извршена је 7. јуна у Загребу. Хрватски историчари и публицисти, међутим, наводе различите датуме смрти. Тако, на пример, у интернет верзији *Hrvatskog biografskog leksikona* Leksikografskog zavoda „Miroslav Krleža“, у биографији Будаковој као датум смрти наведено је „6. или 7. VI 1945“. У биографском лексикону *Tko je tko u NDH. Hrvatska 1941.–1945.*, Zagreb 1997, 53–55, пише да је Будак убијен 7. јуна 1946. године. Богдан Кризман наводи 7. јун 1945. године као датум извршења пресуде – *Pavelić u bjekstvu*, Zagreb 1986, 26. Јуре Кришто (у раду *Katolička crkva i Nezavisna Država Hrvatska 1941.–1945.*, I, Zagreb 1998, 88), наводи да је то било 5. маја 1945. године а у другом (*Sukob simbola. Politika, vjere i ideologije u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj*, Zagreb 2001, 25) наводи 7. мај 1945. године. И тако даље.

уредник новина, високи дужносник у Независној Држави Хрватској и на крају осуђеник у партизанској Југославији.

Будак се као аустроугарски војник нашао на фронту у Србији, где је у борбама код Ваљева 12. новембра 1914. рањен и убрзо био заробљен. Као заробљеник прошао је Албанију а потом депортован у заробљенички логор Асинари, смештен на острву код Сардиније у Италији. Из заробљеништва се вратио средином 1919. године и наставио студије права у Загребу, где је и докторирао. Запослио се као приправник у адвокатској канцеларији др Анте Павелића; на суду 1925. године бранио је комунисту Владимира Чопића.

Због својих, политичких активности као један од првака Хрватске странке права ухапшен је крајем октобра 1929. и осуђен на седам месеци робије. После физичког напада који је доживео у Загребу, почетком фебруара 1933. напустио је Југославију и обрео се у Аустрији, а затим у Италији. По доласку у Италију прикључио се покрету „Ustaša – Hrvatska revolucionarna organizacija“ Анте Павелића, који га је почетком маја 1934. године именовао за доглавног поглавника.⁹ Наредних година уређивао је усташко гласило *Nezavisna hrvatska država*, објављивао чланке и расправе.

Будак је 1934. године у Филаделфији, Сједињене Америчке Државе, објавио књижицу под насловом *Хрватски народ у борби за самосталну и независну Хрватску државу*. Претходне године објавио је више песама од којих се, као „програмска“, издваја *Див планине* (познатија као усташка корачница *Бјеж'те псине* а подсећа на такозвани Велебитски устанак 1932. године). Друга и четврта строфа гласе:

*Podiže se junak Ante,
pa zagrmi iz visine,
kao truba Božje pravde:
„Bježite psine preko Drine!“*

-----

*S Velebita Ante kliče,
zublje gore, puške ore:
„Bježite psine preko Drine
Hrvati se za dom bore!“*

После споразума који су 25. марта 1937. потписали председник југословенске владе и министар иностраних послова Милан Стојади-

⁹ Ante Pavelić, *Doživljaji*, Zagreb 2015. Крунослав Драгановић је у својим дневничким белешкама навео да је Павелић имао сексуалне односе са Будаковом супругом – приватна архива.

новић и италијански министар иностраних послова Галеацо Ћано, и састанка са Стојадиновићем средином јуна 1938, Миле Будак се вратио у Југославију, у Загреб, и ту наставио да шири усташку организацију.¹⁰ Нарочито се ангажовао у вези са новинама *Hrvatski narod*, легално штампаним у Загребу. Због текста упереног против политике Владимира Мачека и Хрватске сељачке странке ухапшен је 27. фебруара 1940. а ослобођен 11. априла исте године.¹¹

Проглашење Независне Државе Хрватске 10. априла 1941. дочекао је у Загребу. Поглавник Анте Павелић именовао га је 16. априла за министра наставе и богоштовља у првој влади Независне Државе Хрватске.

***

Усташка политика према Србима у будућој независној и самосталној Хрватској била је формулисана и обзнањена још 1936. године; учинио је то Анте Павелић у свом програмском тексту „Хрватско питање”, објавивши га на немачком језику као посебан меморандум намењен немачким политичарима (а 1942. на хрватском, у Загребу).¹²

Реализација наговештене политике према српском народу започела је већ 10. априла 1941. године после проглашења Независне Државе Хрватске.¹³ Кампања против Срба појачавана је током маја и јуна те године. То је спровођено преко штампе и организовањем масовних скупова у бројним местима широм нове државе, на којима су говорили усташки челници. Сudeћи по новинским извештајима, у периоду од краја маја до средине јуна 1941. године организовано је више од 30 таквих скупова на којима је иступило више од 40 говорника.¹⁴

Број скупова одржаних до краја августа био је, међутим, знатно

10 Будак је у емиграцији провео пет година, пет месеци и пет дана – Tomislav Jonjić, Stjepan Matković, „Novi prilozi za životopis Mile Budaka“, *Časopis za suvremenu povijest*, 2, Zagreb 2008, 425–453.

11 М. Јареб, н. д.

12 *Ustaša Dokumenti o ustaškom pokretu* (priredio Petar Požar), Zagreb 1995, 95–109.

13 Nevenko Bartulin, *The ideology of nation and race: The Croatian Ustasha regime and its policies toward minorities in the Independent State of Croatia*: докторска дисертација на Универзитету Нови Јужни Велс, 2006; Знатно краћа верзија: Nevenko Bartulin, „Ideologija nacije i rase: ustaški režim i politika prema Srbima u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj 1941–1945.“, *RADOVI – Zavod za hrvatsku povijest*, 39, Zagreb 2007, 209–242.

14 Vjekoslav Vrančić, *Branili smo državu. Uspomene, osvrti, doživljaji*, 1, Barcelona–München 1985, 323.

већи што потврђују новински извештаји загребачке штампе.

Међу крајевима која су посећивали усташки главари, Лика је имала посебно место, што је и разумљиво с обзиром на то да је на том подручју била рођена већина усташких главара. Најчешће је говорио Миле Будак, Личанин по географском пореклу, као министар наставе и богоштовља у чијем ресору је била и државна пропаганда; он је у таквим приликама потезао тешке неосноване оптужбе против Срба и отворено наговештавао сурове последице по њих.

Према тврђењу једног од биографа, Будак је годинама исказивао своје антисрпство, антикомунизам и антисемитизам: „Прије још донекле прикривану антисрпску, антикомунистичку и антисемитску пропаганду, до рата објављивану у *Mladoj Hrvatskoj*, *Hrvatskom pravu*, *Pravdaši* и *Hrvatskom narodu*, наставља у другој половини 1941. године низом говора на Радио Загребу те по средишњој, сјеверозападној и сјеверној Хрватској, које у дијеловима или у цјелини преносе онодобни усташки листови.¹⁵

Други биограф, у новинском фељтону „Миле Будак – Портрет једног политичара” објављиваном у дневнику *Слободна Далмација* (може се пронаћи на интернету под наведеним насловом) тврди: „Budak је показao ekstremni radikalizam, rasizam i netrpeljivost за vrijeme svojih političkih nastupa od kraja svibnja до sredine kolovoza 1941. године, када је одржао низ protusrpskih govora huškajući против srpskih stanovnika и оправдавајући represalije prema njima, а иза те кампанје био је Ante Pavelić. U vrijeme те кампанје Budak је говорио сваке недjelje (osim једне) u drugom gradu diljem Hrvatske. Budakovim političkim наступима била је сврха постићи одређени политички učinak код hrvatskog stanovništva и ujedno застрашити srpski živalj.“¹⁶

Тешко је у неколико реченица казати шта је све снашло српски народ прве године постојања Независне Државе Хрватске и какве је страхоте доживљавао. Можда је то најтачније презентовала хрватска историчарка Фикрета Јелић Бутић: „Politička kampanja vodećih ustaša

¹⁵ Одредница BUDAK, MILE на интернет порталу *Hrvatskog biografskog leksikona* Leksikografskog zavoda „Miroslav Krleža“.

¹⁶ Миле Будак, поред осталих места, говорио је: 6. јуна у Крижевцима (*Hrvatski narod*, 7. јун 1941), 13. јуна у Карловцу (*Hrvatski narod*, 14. 7. 1941), 15. јуна у Славонском Броду (*Hrvatski narod*, 16. 6. 1941); 8. јула у Вуковару (*Hrvatski narod*, 9. 7. 1941), 20. јула у Пакрацу (*Hrvatski narod*, 21. 7. 1941), 29. јула у Горњем Косињу у Лици (*Hrvatski narod*, 30. 7. 1941), 3. августа у Иванцу (*Hrvatski narod*, 4. 8. 1941). У овом контексту видети и Будакове интервјуе: *Hrvatski narod*, 27. 5. 1941; *Hrvatski narod*, 7. 7. 1941.

protiv Srba bila je u pravom smislu riječi javni poziv za provođenje konkretne politike prema srpskom stanovništvu, a u isto vrijeme potvrda i opravdanje terora, koji je u proteklom kratkom razdoblju već ispoljio svoja najmonstruoznija obilježja. Teror koji je do tada bio provoden nad Srbima dobio je samo još više poticaja. Sve to pokazuje da se teror nad Srbima u NDH pretvarao u pravi sistem genocida.“¹⁷

***

Било би напорно и морбидно наводити шта су све усташки главари говорили против Срба на поменутиим скуповима. Већина тих говора преношена је у хрватској штампи и то историчарима олакшава истраживање. Спорно је, ипак, за поједине истраживаче, неколико говора што се већ готово седам деценија интерпретирају и наводе као веродостојни и аутентични. Први пример може да буде говор министра Миле Будака 1941. године, када је представио усташки државни програм против припадника српског народа у Независној Држави Хрватској и недвосмислено истакао намеру о убијању, протеривању и прекрштавању Срба.

Како је, међутим, програм о судбини српског народа одвећ у стварности увелико спроведен у потоњем затирању 1941–1945. и окончан августа 1995. године, поставља се питање чему онда служи било каква расправа о аутентичности и веродостојности поменутог Будаковог говора.

Одговор може да буде и овакав: пројекат стварања хрватске нације, започет римокатоличењем православног становништва и измишљањем његове прошлости, настављен је форсирањем хрватског сепаратизма у јужнословенској краљевини, потом кроз застрашујуће монструозан злочин спроведен у клеронацистичкој творевини Независној Држави Хрватској и окончан августа 1995. године када је остварена замисао о Хрватској без Срба! То је дуготрајан процес из којег Срби морају да схвате законитости историје како им се нешто слично не би поновило (а понавља се, нажалост, и у овом времену, на територији Косова и Метохије)!

Историографија има своја правила и придржаваћемо их се и у овом раду. Покушаћемо у том контексту да наведемо релевантне чињенице у намери да потврдимо једне а оповргнемо друге тврдње о аутентичности и веродостојности у овом случају. Тако постављен задатак није, и поред свега, нимало лак и захтева разрешење три кључна детаља: место, време и изговорене речи!

17 Fikreta Jelić Butić, *Četnici u Hrvatskoj 1941–1945*, Zagreb 1986, 29.

Истраживање сам започео листањем новина штампаних у првим месецима новопроглашене Независне Државе Хрватске. Пажљивим прегледањем нисам, истина, пронашао ниједну вест о Будаковом говору у Госпићу. Пронашао сам, међутим, извештаје о његовим говорима на другим скуповима, као и о иступањима других министара и усташких главара.

Према новинским извештајима, говорници су се просто утркивали који ће предложити бруталније методе у „решавању“ српског питања. О томе сведочи и историографско дело у којем су готово сви наводи поткрепљени документима: Viktor Novak, *Magnum Crimen*, Београд 1986!

Новак тврди: „у Gospiću na velikoj skupštini fanatični ustaša Mile Budak bio je već potpuno jasan i na nezaobilazan način pokazao, kako ustaše misle da riješe pitanje potpunog istrebljenja Srba. On je rekao: 'Jedan dio Srba ćemo pobiti, drugi raseliti, a ostalo ćemo prevesti u katoličku vjeru i tako pretopiti u Hrvate'...“¹⁸ Новак, ипак, истине ради, за наведене речи није цитиран било какав извор као што је то учинио у бројним другим случајевима! А, могао је, да је хтео!

Истовремено, Сима Симић, блиски сарадник Виктора Новака, и аутор три-четири вредна и запажена рада о Римокатоличкој цркви и Ватикану, наводио је неколико Будакових говора али Госпић није споменуо.¹⁹

Познаваоци рада Ђуре Виловића, бившег римокатоличког свештеника, знају да је он у ратним страхотама прикупљао материјал о учешћу јерархије Римокатоличке цркве у злочинима против српског народа у Независној Држави Хрватској за рукопис „Крвава црква“ који није објавио за живота. На основу извесних чињеница могло би се са великом дозом сигурности претпоставити да је он после Савиндана 1944. године (после Светосавског конгреса у селу Ба код Обреновца), прикупљени материјал доставио одређеним људима блиским Патријаршији.

Нема поузданих доказа, мада постоје одређене индиције, како је Вилотићев материјал доспео до Новака, који га је користио за свој рукопис *Magnum Crimen*, али при томе није наводио извор. То је, међутим, разумљиво ако се има у виду чињеница да је 1946. године Виловић осуђен (на процесу против четничког вође генерала Драгољуба – Драже

¹⁸ Viktor Novak, *Magnum Crimen*, Beograd 1986, 605 (у даљем тексту: В. Новак, н. д.),.

¹⁹ Сима Симић, *Прекрштавање Срба за време Другог светског рата*, Титоград 1958.

Михаиловића), па је седам година робијао у Сремској Митровици.

(Непотпуни) Виловићев рукопис приредио сам за објављивање а штампан је 2009. године под знаком Српске радикалне странке и насловом *Крвава црква*. На страни 131, помиње се и Миле Будак. Ту се коришћена верзија рукописа, нажалост, завршава. Поуздано ми је познато да је аутентични рукопис био знатно дужи јер ми га је својевремено дао тадашњи управник Музеја Српске православне цркве мр Слободан Милеуснић и после читања проследио сам га једном свештенику у Епархији шабачко-ваљевској како би био штампан. Међутим, пошто рукопис није објављен, затражио сам да ми га врати. Добио сам неуверљив одговор: „Ја сам то оставио на портирници Патријаршије!” И ту је све заустављено. Нисам далеко од помисли да се садржај рукописа тада није „уклапао“ у издавачки план Епархије шабачко-ваљевске!)

***

У Патријаршији је у лето 1941. године одлуком Синода Српске православне цркве формиран посебан одбор за прикупљање сведочења свештенослужитеља и других људи о страдању на територијама распарчане Краљевине Југославије, нарочито у Независној Држави Хрватској. Познато је да је, скоро истовремено у том периоду, при колаборационистичким властима у Србији формиран Комесаријат за избеглице и пресељена лица. Једна од активности поменутог комесаријата била је прикупљање сведочанстава о страдању. Касније је договорено да се сведочења размењују са Патријаршијом како би обе стране комплетирале своју грађу. Није утврђено када су сачињени последњи извештаји у Комесаријату за избеглице али се зна да су писани у лето 1944. године. (Највећи део те архивске грађе после 1945. године предат је Државном архиву Србије, данас је то Архив Србије, део је дат Архиву Југославије, а део је задржала Служба државне безбедности и тамо је, углавном, остао до данас.)

Када је Синод 8. јула 1941, после пријема неколицине архијереја код војноуправног команданта Србије генерала Лудвига Шредера и његовог сарадника генерала Харолда Турнера, одлучио да Шредеру преда у форми меморандума своја сазнања о злочинима у Независној Држави Хрватској, оформљен је тим стручњака који би га сачинио. Меморандум је завршен 20. јула али није предат генералу Шредеру јер је он 18. јула тешко пострадао у авионској несрећи и убрзо после тога преминуо.

Синод је наредних дана у великој мери изменио садржај меморандума и средином августа га предао новом војноуправном команданту генералу Хајнриху Данкелману.

Данас није могуће лако закључити како су Немци реаговали на молбе српских архијереја. Зна се, ипак, да је 15. јануара 1942. године сачињен и трећи меморандум у који је требало да буде упућен генералу Паулу Бадеру, тадашњем војноуправном команданту Србије.

У првом меморандуму је наглашено да су подаци о злочинима сакупљени до 20. јула. Под ставком број 37 било је наведено: „Министар др. Миле Будак рекао је једном приликом у Госпићу на банкету, између осталог, и ово: Један део Срба побићемо, други ћемо раселити, а остале ћемо превести у католичку вјеру и тако претопити у Хрвате“.

У другом меморандуму претходна реченица је поновљена у потпуности под ставком 64, као и у трећем такође под истом ставком!²⁰

Познато је да су Немци у оквирима своје политике на територијама где су живели Словенци планирали германизацију и пресељење локалног становништва у Независну Државу Хрватску и војноокупациону територију Србије. Планирано је и да римокатолички свештеници буду депортовани. Известан број тих свештеника доспео је у Србију. Тешко је утврдити ко је иницирао писање промеморије упућене надбискупу београдском Јосипу Ујчићу 1. марта 1942. године. Тај докуменат није остао тајан јер се за његов садржај сазнало већ тих дана. То потврђује елаборат сачињен за Комесаријат за избеглице и пресељенике и владу Милана Недића и насловљен са „Акција Римокатоличке цркве“. У њему је дата пуна верзија поменуте промеморије чије су делове наводили разни аутори као, на пример, Виктор Новак у помињаној књизи: „Вашој Преузвишености је добро познато да православни у Хрватској прелазе данас у масама у католичку цркву. На први поглед изгледа да је то по природи чисто вјерско и црквено питање, али тко познаје стварне прилике у Хрватској морао се баш о противном увјерити: тај зна да данашње преобраћање православних у католичку вјеру у НДХ у својој суштини нема никакве везе са вјером. Какве планове има Загреб са овим преобраћањем православних, казао је управо савршеном искреношћу један од најутјецајнијих људи у Хрватској министар др. Миле Будак.

20 Први примерци меморандума предати су немачким окупационим властима али до данас није познато шта се с њима десило. Сачувано је више преписа. Први меморандум објавио је Атанасије Јевтић – *Од Косова до Јадовна. Путни записи јеромонаха Атанасија Јевтића*, Београд 1987, 348–360. Други меморандум објављен је у зборнику докумената Војноисторијског института у Београду – *Zločini na jugoslovenskim prostorima u Prvom i Drugom svetskom ratu, tom I – Zločini Nezavisne Države Hrvatske 1941–1945*, Београд 1993, 594–625. Скраћене верзије прва два меморандума и пуну верзију трећег објавио је аутор ове расправе – Вељко Ћ. Ђурић, *Голгота Српске православне цркве 1941–1945. године*, Београд, 1997, 413–426, 432–439.

Он је у Госпићу службено изјавио: 'Један дио Срба ћемо побити, други раселити, а остале ћемо превести у католичку вјеру и тако претопити у Хрвате'...²¹

Истраживачи прошлости, нарочито они који се баве Српском православном црквом, деценијама нису знали за меморандуме Синода. Уосталом, да су знали шта они садрже, тешко да би о усташком министру Мили Будаку износили произвољне тврдње. Виктор Новак у свом делу *Magnum Crimen* грешки наводећи да је митрополит Јосиф упутио промеморију немачким окупационим властима у Србији – то је учинио Синод! Новаково помињања меморандума указује да је знао за садржај (и преписао један пасус), али није наводио извор.²² Да све буде компликованије, он на одређеним местима пише да је, поред осталог, користио Архив Државне комисије за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача (АДК), па цитира делове исказа Јефте Прњатовића, заточеника у концентрационом логору Јасеновац.²³ Готово је невероватно да у том материјалу није био ниједан препис меморандума. Или је Новак желео нешто друго што је још увек тешко докучити? Можда у овом случају не треба губити из вида чињеницу да је у време када је настајао Новаков рукопис владала таква политичка клима у којој актуелном режиму не би нимало пријало помињање настојања српских архијереја да код окупатора утичу бар на смањење злочина према Србима у Независној Држави Хрватској.

***

Немогуће је данас утврдити ко је све користио грађу у Патријаршији. Први који ју је прегледао и објавио делове те грађе био је извесни Псуњски. Он је то обзнанио у Београду марта 1944. године у књизи под насловом *Хрвати у светлу историске истине*.

Приликом истраживања за докторску дисертацију „Српска православна црква 1941–1945. године“, користио сам бројна документа из архиве Комесаријата за избеглице и она чувана у Патријаршији. Трагајући за подацима корисним за тему дисертације прочитао сам и прелистао готово све радове и књиге о тој тематици. У том послу претпоставио сам да је Псуњски псеудоним инжињера Велише Рајчевића, а потврду сам нашао у саслушању етнолога Миленка Филиповића (као припад-

21 В. Новак, *н. д.*, 784–787.

22 В. Новак, *н. д.*, 633. Вредно је истаћи следећу Новакову напомену: „Mitropolit Josif nepravilno naziva ustaški teror hrvatskom vlašću.“ – *Исто*.

23 *Исто*, 782–783.

ник једне четничке јединице у јесен 1944. предао се партизанима негде на подручју Космаја). Додуше, и Рајчевић помиње Филиповића у својој књизи *Хрвати у светлу историске истине*, на страни 25, због замерки на рукопис који му је нешто раније дао на читање!

Рајчевић је користио записнике са исказима страдалника из Независне Државе Хрватске заснивајући на њима своје писање. Тако је (вероватно) читао и исказе двојице младића, родом из околине Госпића, који су, да би избегли судбину других Срба широм Лике, некако довијајући се доспели у Србију и испричали представницима Комесаријата за избеглице шта им се све дешавало. Према писању Рајчевића, Будак је „на једном банкету у Госпићу“ изговорио и следеће речи: „Један дио Срба ћемо побити, други ћемо раселити, остале ћемо превести у католичку веру и тако претопити у Хрвате. Тако ће им се ускоро затрти сваки траг, а оно што ће остати, биће зло сећање на њих.“²⁴ Тих записника нема у доступним архивским фондовима али постоје сведоци што тврде да им је један од двојице поменутих младића, а у време последњег рата у Хрватској 1991–1995. године, човек у осмој деценији живота, испричао своје сећање на све те догађаје.

Познаваоци литературе о страдању српског народа знају и за рад професора Богословског факултета Драгослава Страњаковића *Највећи злочини садашњице (Патње и страдање српског народа у Независној Држави Хрватској од 1941–1945)*, Горњи Милановац–Приштина 1991. Тај истраживач користио је архивски материјал што га је у у ратним годинама прикупљала посебна комисија у Патријаршији упоредо са комисијом коју је формирао Комесаријат за избеглице колаборационистичких власти у Србији, то јест Савета комесара а касније владе Милана Недића. Реч је о исказима избеглих свештенослужитеља и других Срба о томе шта их је снашло од Априлског рата 1941. године па даље. Страњаковић је користио и материјал који је прикупио Ђуро Виловић и наводио га у напоменама као извор.

И Страњаковић је прегледао готово на десетине хиљада страница исказа страдалника. У контексту процеса прекрштавања православних Срба на римокатолицизам, он је навео да је Миле Будак „званично (је) изјавио на збору у Госпићу: ‘Један део Срба ћемо побити, други раселити, а остале ћемо превести у римокатоличку веру и тако претопити у Хрвате’.“²⁵

24 Псуњски, *Хрвати у светлу историске истине*, (?) 1944, 175.

25 Драгослав Страњаковић, *Највећи злочини садашњице (Патње и страдање српског народа у Независној Држави Хрватској од 1941–1945)*, Горњи Милановац–

При свему томе, ваља нагласити и следећу чињеницу: приликом хапшења Страњаковића 1957. године, од њега је одузета извесна количина поменуте архивске грађе и однета у Службу државне безбедности (где јој се, наводно, изгубио сваки траг). Сумња у разне „работе“ може бити и појачана када се зна да је најмање докумената сачувано за Епархију горњокарловачку, а управо она је најстравичније страдала у односу на друге епархије.

***

Да би утврдили ко се све позивао на помињању тврдњу Виктора Новака требало би уложити много труда. У крајњем случају то и није толико битно. Важно је да су то без провере прихватили, примера ради, и аутори са завидном библиографијом радова из новије историје српског народа и Српске православне цркве.

Новакову тврдњу понављају и други историчари, попут Радмиле Радић, *Вером против вере*, Београд 1995, стр. 74, односно 351, напомена 184, и Душана Т. Батаковића, *Le genocide dans l'etat independant Croate 1941–1945* – [www.rastko.rs/rastko-bl/istorija/batakovic/..](http://www.rastko.rs/rastko-bl/istorija/batakovic/)) као и теолози (Ђоко Слијепчевић, *Историја Српске православне цркве*, III, Београд 1991, стр. 79; Ђоко Слијепчевић, *Југославија уочи и за време Другог светског рата*, Минхен 1978, 691; Душан Љ. Кашић, „Српска црква у тзв. Независној Држави у Хрватској“, *Српска православна црква 1920–1970*, Београд 1971, 186.

Треба указати да ни сарадници некадашњег Војноисторијског института у Београду и приређивачи зборника докумената о злочинима Независне Државе Хрватске изгледа нису превише били заинтересовани да навођењем извора поткрепе цитирање често понављаних речи из Будаковог говора у Госпићу: „Један дио Срба ћемо побити, други ћемо раселити, остале ћемо превести у католичку вјеру и тако претопити у Хрвате. Тако ће им се ускоро затрти сваки траг, а оно што ће остати, биће зло сјећање на њих“.²⁶

***

Ниједан школовани историчар, бар пореклом Србин, није се, колико је познато, здушно бавио општим геноцидом над Србима у Независној Држави Хрватској. Било је оних што су истраживали локална стратишта, на пример Ђуро Затезало са који се посветио Јадовном на

Приштина 1991, 294.

²⁶ *Zločini na jugoslovenskim prostorima u Prvom i Drugom svetskom ratu, tom I – Zločini Nezavisne Države Hrvatske 1941–1945*, Београд 1993, XXIV.

Велебиту. Такође, они историчари што су у извесном броју радова то помињали у ширем контексту, нису се превише удубљивали у суштинску политику Независне Државе Хрватске према српском народу.

Ђуро Затезало, добар познавалац збивања у Лици 1941. године, помиње кључну реченицу а као извор наводи текст Фрање Здунића!²⁷

Саво Скоко, официр по образовању, изричит је кад је реч о датуму и месту одржавања поменутог скупа: „Тако је Миле Будак, министар богоштовља и наставе НДХ, на скупштини усташа у Госпићу (15. маја 1941), без зазора рекао: ’Један дио Срба ћемо побити, други преселити, а остале ћемо превести у католичку вјеру и претворити у Хрвате‘...“²⁸

Василије Ђ. Крстић је, поменувши Будаков текст објављен у *Католичком листу* 29. јуна 1941. у коме је истакао усташку политику „Или се поклони, или се уклони“, устврдио да је она садржана у његовој (Будаковој) изјави „Једну трећину Срба ћемо поклати, једну трећину протерати а једну проверити“. Крстић, међутим, није навео извор одакле је преписао Будакове речи.²⁹

***

Ова расправа не би била потпуна ако се не би осврнули и на публицисте и разноразне заљубљенике у историју, нарочито када је реч о родном крају то јест отачеству. Текстова о датуму, месту и садржају (спорног) говора Миле Будака, има на десетине па би већ само набрајање захтевало знатно више простора. Могло би се рећи да је свим тим текстовима „заједничко“ да различити аутори наводе разне датуме и , онекле, другачије цитате.

Недостатак научноистраживачких радова о планираној и спроведеној геноцидној усташкој политици према српском народу надоместили су, дакле, аматери-публицисти чинећи бројне грешке што је само допринело стварању бескорисних стереотипа. Тако се десило и у текстовима са говорима Миле Будака јер они наводе различите верзије његовог иступања, различите датуме и различита места одржавања скупова. Као што смо већ напоменули, већ само навођење наслова дела макар познатих аутора захтева прилично простора, па ћемо их цитирати тек неколико који би могли бити индикативни за расправу.

²⁷ Ђуро Затезало, *Јадовно комплекс усташких логора 1941*, књига 1, Београд 2007, 64.

²⁸ Саво Скоко, *Крваво коло херцеговачко 1941–1942*, књига 1, Пале–Београд 1999, 11.

²⁹ Василије Ђ. Крстић, *Геноцидом до Велике Хрватске*, Јагодина 2002, 35.

Партизански борац из Лике Фрањо Здунић Лав записао је: „Mile Budak među prvima, već 2. maja 1941. godine, drži svoj poznati govor u Gospiću (govorio je sa balkona bivšeg Sreza) u kojem uzvikuje: 'Bježite psine preko Drine' i 'Jedan dio Srba ćemo pobiti, drugi raseliti, a ostale ćemo prevesti u katoličku vjeru i tako pretopiti'...“³⁰ Здунић је као извор тих цитираних речи навео књигу Виктора Новака. А Новак не пише да је Будак помињао псе и Дрину!

Скупштина усташа и њихових симпатизера у Светом Року, родном месту Миле Будака, одржана је 11. јула. Према сећањима Николе и Буде Гњатовића, Будак није помињао Дрину нити је говорио о плану према Србима.³¹ У истом зборнику сећања, Лука Павичић пише да је 31. маја у Ловинцу организована усташка скупштина којој су морали да присуствују сви мештани како би слушали говорнике а међу њима и Милу Будака. Он је, кажу, напао Србе али није поменуо Дрину нити програм усташке политике.³²

Грга Милашиновић у тексту „Sjećanje na prvu godinu rata u Karlovcu i na Kordunu“ тврди да је Госпић био облепљен плакатима на којима је био најављен говор министра Будака у том граду, али не наводи датум скупа. „Budak se porео na malu tribinu i роео govoriti. Nije biraо riječi. Slуžio se najbrutalnijim izrazima protiv Srba. Pozivao je na klanje i ubijanje. Još mi danas zuje u ušima njegove riječi 'Srbe na vrbe, Srbe preko Drine'...“³³

Гојко Везмар и Адам Дупало истичу да је Миле Будак био у Госпићу 22. јула и том приликом рекао: „... један дио Срба ћемо побити, један дио иселити, а остале прекрстити и претопити у Хрвате“. Као извор, аутори наводе новине *Hrvatski narod* од 30. јула 1941. године. У том броју новина, међутим, нема поменутог текста!³⁴

Душан Узелац пише да је Будак 2. маја био у Госпићу и том приликом, између осталог, поручио Србима „Бјегте псине преко Дрине“, а

30 Franjo Zdunić Lav, „Ustaški zločini na Jadovnom i u nekim drugim logorima smrti uz osvrt na njihove korijene“, *Kotar Gospić i kotar Perušić u Narodnooslobodilačkom ratu 1941–1945*, Karlovac 1989, 168–200, 180.

31 Nikola Gnjatović, Bude Gnjatović, „Ustaški zločin u selu Rasoji“, *Kotar Gračac u narodnooslobodilačkom ratu 1941–1945*, knj. 1, Karlovac 1984, 414.

32 Luka Pavičić, „Općina Lovinac između dva rata i u ustanku 1941. godine“, *Kotar Gračac u narodnooslobodilačkom ratu 1941–1945*, knj. 1, Karlovac 1984, 396.

33 Grga Milašinović, „Sjećanje na prvu godinu rata u Karlovcu i na Kordunu“, *Prva godina narodnooslobodilačkog rata na području Karlovca, Korduna, Gline, Like, Gorskog kotara, Pokuplja i Žumberka*, Karlovac 1971, 363–364.

34 Гојко Везмар и Адам Дупало у тексту „Терор и покрштавање Срба 1941. и 1942. године“, *Двор на Уни*, Двор на Уни 1991, 327–328.

да је 22. јула 1941. био изричит рекавши да ће „један део Срба побити, други раселити, а остале превести у католичку вјеру и тако претворити у Хрвате“.³⁵ Узелац није навео било који извор за своје тврдње.

Датум 22. јул помиње и четнички борац из Лике Мане Пешут, без навођења извора али цитира другачије речи: „Ми ћемо побити један дио Срба, други ћемо депортирати, а трећи ће бити присиљен да прими католичку вјеру, и да тако буде апсорбован од хрватског елемента“.³⁶

***

У текстовима римокатоличких свештеника или у издањима Римокатоличке цркве у Хрвата нема ни слова о говору Миле Будака. То, међутим, не значи да у датом контексту није било помена других догађаја.

Савремена хрватска историографија и публицистика, нарочито она под окриљем Римокатоличке цркве, напосто не може да негира одређене догађаје али их другачије тумачи. Тако, на пример, када говоре о прекрштавању православних Срба као државном пројекту (и пројекту Римокатоличке цркве), превиђају кључни говор министра Будака.³⁷

Међу Хрватима, поготову међу школованим историчарима, државни геноцид током Другог светског рата у Независној Држави Хрватској није био тема којом су се бавили. О томе су ипак писали у, да тако кажемо, ширем контексту.

Генерал Шиме Бален тврди: „Усташки министар вјера, Павелићев доглавник Миле Будак, у свом говору у Госпићу, мјесеца српња 1941. рекао је јавно: 'Један дио Срба ћемо побити, други раселити, а остале ћемо превести у католичку вјеру и тако претопити у Хрвате'...“³⁸

Фердо Чулиновић, доктор правних наука, цитира Будака, то јест делове његовог говора, такође не наводећи извор: „Тако је нпр. усташки доглавник Миле Будак на једном збору у Госпићу (првих дана маја 1941.) јавно поручивао Србима нека бјеже из НДХ, јер ће иначе бити поубијани... (Бјеште псине преко Дрине! и томе слично!)...“³⁹

Познато је да историчарка Фикрета Јелић Бутић није споменула

35 Душан Узелац, *Лика и Срби медачке општине – Хронике села Метка, Почитеља, Вреница, Могорића и Радуча*, Београд 2004, 408.

36 Мане Пешут, *Рат и револуција у Лици*, Минхен 1966; друго издање: *Крајина у рату 1941–1945*, Београд 1995, 39.

37 Jure Krišto, *Katolička crkva i Nezavisna Država Hrvatska 1941.–1945.*, I–II, Zagreb 1998; Juraj Batelja, *Rivellijeva zavjera laži. Blaženi Alojzije Stepinac i Srpska Pravoslavna Crkva*, Zagreb 2015; Robin Harris, *Stepinac njegov život i vrijeme*, Zagreb 2016.

38 Šime Balen, *Pavelić*, Zagreb 1952, 116.

39 Ferdo Čulinović, *Okupatorska podjela Jugoslavije*, Београд 1970, 312.

поменути Будаков говор у књизи *Усташе и НДХ* (Загреб, 1978), насталој наводно поинструкцијама Фрање Туђмана, у то време директора Института за историју радничког покрета Хрватске.⁴⁰ Фикрета Јелић Бутић у тој књизи, међутим, цитира и препричава друге Будакове говоре.

Богдан Кризман у својим радовима не помиње Будакове говоре, нити слична иступања других усташких главара.⁴¹

Савремени историчари у Хрватској изгледа да избегавају да у својим радовима о периоду Другог светског рата спомену масовне скупове, говорнике и садржаје њихових иступања уперених против Срба, Јевреја и Цигана/Рома.

Љубо Бобан, хрватски историчар који је истраживао, поред осталог, архивску грађу краљевске владе у време њеног боравка изван Југославије, објавио је делове преписке одређених личности из Загреба (углавном хаесесовске провенијенције) са појединим министрима. Из тих докумената издвајамо извештај неидентификоване особе Грги Анђелиновићу од 23. децембра 1941. године јер у њему за Милу Будака каже да је изговорио паролу „Ајте псине преко Дрине“.⁴²

Амерички економиста хрватског порекла Јозо Томашевић у својим радовима не помиње Будаков говор.⁴³

Немачко-мађарски тандем (официри по образовању) Ладислаус Хори (Ladislaus Hory) и Мартин Бросцат (Martin Broszat) такође не помињу Будакове говоре.⁴⁴

Амерички историчар Dennis Barton (Денис Бартон) у раду *Croatia 1941–1946* (www.churchinhistory.org), мада ненамерно пише Миле Будек уместо Миле Будака, цитира Будакове речи а као извор наводи: Fitzroy Maclean, *Disputed barricade*, 1957.

Британски историчар Роберт В. Мак Кормик (Robert V. McCormick) помиње Будаково „тројство“ али у напмени каже да му је познато да извесни историчари тврде да овај никада такве речи није написао.⁴⁵

40 Bruno Bušić, *Hrvatski ustaše i komunisti* (digitalna obrada), Zagreb 2009.

41 Ante Pavelić i ustaše, Zagreb 1978; Pavelić između Hitlera i Musolinija, Zagreb 1980; Ustaše i Treći Reich, 1–2, Zagreb 1983; Pavelić u bjegstvu, Zagreb 1986.

42 Ljubo Boban, *Hrvatska u arhivima izbjegličke vlade 1941–1945*, Zagreb 1985, 329–348, 345.

43 Jozo Tomasevich, *Četnici u Drugom svjetskom ratu 1941–1945*, Zagreb 1979; Jozo Tomasevich, *Rat i revolucija*, Zagreb 2000.

44 Ladislaus Hory, Martin Broszat, *Der Kroatische Ustasha-Staat 1941–1945*, Stuttgart 1965 (објављена на српском језику, ћирилицом под насловом *Усташка држава Хрватска 1941–1945*, Београд 1994),

45 Robert V. McCormick, *Croatia under Ante Pavelić*, London–New York 2014, 78.

Бугарска историчарка Ирина Огњанова посветила је неколико својих радова збивањима у Независној Држави Хрватској. Једном приликом је устврдила да је Будаков говорио на извесном банкету у Госпићу 5. јуна 1941. године и с тим у вези написала нешто ширу верзију његових речи. Извор јој је: Avro Manhattan, *Terror over Yugoslavia, The Treat to Europe*, Лондон 1955, 60.⁴⁶ Другом приликом се позвала на тврдњу Ферда Чулиновића да је Будаков у Госпићу говорио 15. маја.⁴⁷

***

Расправу би требало завршити Будаковим речима из докумената са саслушања, из оптужнице и његове одбране на главној расправи на суђењу окончаном 6. јуна 1945. године пред Војним судом Друге армије у Загребу.

Према правилима саслушања, иследник поставља питања а окривљени одговара, док стенодактилограф или дактилограф то бележи. Код партизанских, то јест комунистичких судова то није поштовано у потпуности. Наиме, после извесног времена иследник доставља оптуженом примерак саслушања на потпис, а то је не тако ретко измењена верзија оног што је оптужени изрекао; школовани историчар у том случају мора критички да прихвати такав документ. Овај закључак добија на снази после поређења саслушања оптуженог Будака и његове последње одбране изречене уочи доношења пресуде! Наиме, поред доста сличности у садржају оба документа, постоје и разлике што упућују на то да су, вољом иследника, поједини делови саслушања просто прескочени а Будаков их у одбрани помиње.

46 „Wee shall kill some of the Serbs, wee shall expel others, and the remainder will be forced no embrace the Roman Catholic faith. These last will in due course be absorbed by the Croat segment of the population.“ – Irina Ognyanova, „Nationalism and National Policy in Independent State of Croatia (1941–1945)“, 15. in: *Topics in Feminism, History and Philosophy (IWM Junior Visiting Fellow Conferences, Vol 6, edited by Rogers, Dorozhy, Joshua Wheeler, Marina Zavacka and Shawna Casebier, Vienna; IWM 2000.*

47 Irina Ognyanova, „Religion and Church in Ustasha ideology (1941–1945)“, *Croatian Christian periodica*, 64, Zagreb 2009, 157–190. У свом тексту она пише: „On May 15th in Gospić Mile Budak formulated the Ustasha program for the solution of the Serbian issue in the ISC [Independent State of Croatia – примедба В. Б. М.] in the following way: 'Part of the Serbs we will kill, other we will deport, and the rest we will convert in Catholic faith, and thus we will assimilate them'.“ – Исто, 177–178. У преводу на српски језик тај цитат гласи: „15. маја у Госпићу Миле Будаков је формулисао усташки програм за решавање српског питања у НДХ на следећи начин: 'Део Срба побићемо, други протерати, а остатак покатоличити и тако асимиловати'.“ Ирини Огњановој извор је: Ferdo Ćulino-вић, *Okupatorska podjela Jugoslavije*, Beograd, 1970, 348.

Поједини аутори позивају се на записник са саслушања и прецизирају сигнатуре и наводе архив где се налази (Војни архив, НДХ, 87-6/27). Увидом у документ са поменутом сигнатуром уочљиво је да је реч о сасвим другом садржају. Другачије казано: погрешна сигнатура.

Неколицина хрватских историчара који су читали записнике саслушање Миле Будака наводе сигнатуру: Хрватски државни архив, фонд МУП РХ, 013.0/52, Досије Миле Будака!

Један препис је сачуван у Војном архиву у Београду: фонд НДХ, кутија ИО 9, фасцикла 3, документ 4/1-20. Пажљивим читањем тог документа уочавају се следеће чињенице:

Миле Будак је саслушаван 26. маја 1945. године у Кривичном одјељењу Јавног тужиоштва Хрватске.

После реченице „*Nakon što је okrivljenom predочен предмет kaznenoga postupka, on navodi slijedeće*“, на потоњих 17 страница откуцан је Будаков исказ у којем он на изванредан начин износи свој животопис са нагласком на личне активности у усташкој организацији и период министровања у влади Независне Државе Хрватске са амбасадорским обавезама у Берлину.⁴⁸

Будак је потврдио да је 5. маја 1941. заједно са Антом Павелићем и Милованом Жанићем потписао законску одредбу о прелазу с једне вере на другу и додао да се не сећа њеног садржаја (стр. 8).

Будак је потврдио и садржај свог говора у Вировитици и посведочио да су се поједини Срби, реагујући на његове речи „Или се уклони, или се поклони“, поклонили. Рекао је и да је после вести о клању тих Срба, претходно прекрштених у католичку веру, дошао у сукоб са Павелићем и да од тада није јавно наступао.⁴⁹ Та тврдња је у најмању руку неистинита, пошто је то, без сумње, здушно чинио и у наредним месецима. Примера ради, иступио је јавно 28. јула у Горњем Косињу код Госпића, о чему је наредног дана у загребачким новинама *Hrvatski narod* објављен извештај (стр. 13 и 14).

Говорећи на суду о свом поимању усташке политике према српском народу, Будак је, поред осталог, казао: „*S obzirom na predочене mi moје ranije govore i članke izjaviti mi је slijedeće: Ja sam na početku NDH u više mjesta држао skupštine na kojima sam želio prikazati povjesnu važnost ostvarenja našega sna o држави i ujedno raščistiti наш odnos prema srpstvu.*

48 Вељко Ђурић Мишина, „*Odbrana Mile Budaka na suđenju u Zagrebu 1946. godine*“, *Годишњак Музеја жртва геноцида*, 7, Крагујевац–Београд, 2015, 165–185.

49 Материјал са суђења (оптужница, доказни материјал, записници са суђења) сачуван је у Загребу – Хрватски државни архив, МУП РХ, 013.0/52, Досије Миле Будака.

Intencija mi je bila tim skupštinama prirediti organizaciju ustaškog pokreta onako kako sam ju je zamišljao. O Srbima sam iznašao narodno iskustvo, koje nisam formulirao ja, nego sam narod. Nepovjerenje! To sam potkrepljivao narodnim frazama. Čuo sam već ovdje da sam negdje rekao i 'Bješte psine preko Drine', ne sjećam se da sam to rekao, no da sam i rekao bilo bi samo neukusno i uvrijedljivo, ali ujedno i tako lošoj formi jedan dokaz da mi nije nikada bila blizu pomisao da se može hrvatsko-srpski spor riješiti klanjem i ubijanjem, nego samo međusobnom izmjenom pučanstva.“ (стр. 17).

Иследник (истражитељ) на саслушању Будака био је Фердо Чулиновић!⁵⁰ Он је то и потврдио у напомени текста у којем говори о о насилном покатоличењу православних Срба: „Pavelić i njegovi najbliži saradnici mislili su na to već prvih dana svoje vladavine. Na to upućuje izjava 'doglavnika' Mile Budaka (15. maja 1941. u Gospiću) – 'jedan dio Srba mi ćemo pobiti, drugi raseliti, a ostale prevesti na katoličku vjeru i tako pretopiti u Hrvate'...”⁵¹

50 Фердо Чулиновић (Карловац, 17. мај 1897 – Загреб, 15. септембар 1971), средњу школу завршио је у Сењу, потом је уписао студије права на Свеучилишту у Загребу и окончао их 1922. године одбраном доктората. Службовао је као правник и судија у многим местима Краљевине Југославије. Пораз и распад те државе затекао га је у Госпићу. До капитулације Италије, септембра 1943, са породицом је живео у Сплиту а потом пребегао на територију под партизанском контролом. У Главном штабу Хрватске бавио се правним и судским пословима. На Трећем заседању АВНОХ-а 9. маја 1944. године изабран је за члана Вијећа и предстојника Одјела за правосуђе. Од 1945. године био је редован професор на Правном факултету у Загребу. Био је декан Правног факултета, потом директор Института за историју државе и права народа Југославије, оснивач и руководиоца постдипломских студија и предавач на другим универзитетима у Југославији. Био је редовни члан Југословенске академије знаности и уметности, дописни члан Српске академије наука и уметности и почасни доктор Московског државног универзитета. Чулиновић је био веома плодан аутор у области правних и историјских наука. Двотомно дело *Jugoslavija između dva rata*, Zagreb 1961, сврстало га је међу зачетнике научне историографије о Југославији. Између бројних радова посебно место у југословенској историографији имају следећа дела: *Slom stare Jugoslavije*, Zagreb 1958; *Okupatorska podjela Jugoslavije*, Beograd 1970.

51 „Na preslušanju pred jugoslavenskim istražnim vlastima (kojeg je provodio autor lično) Mile Budak (izručen od saveznika Jugoslaviji, juna 1941. [треба маја 1945 – *напомена В. Ђ. М.*] poricao je ove njegove riječi braneći se da je takvu političku liniju protiv Srba postavio – Ante Pavelić. On je samo – kaže – provodio ovaj 'poglavnikov' politički kurs protiv srpskog stanovništva u NDH, premda se – kazao je tom prilikom Mile Budak – on lično protivio ustaškom terorizmu i navodno upravo zbog toga se razišao s 'poglavnikom'. Svaka-ko da ove Budakove izjave treba sa rezervom uzimati s obzirom na vrijeme, mjesto i prilike, u kojima ih je dao – pošto je dospio u jugoslavenski zatvor, te stajao pred jugoslavenskim sudom pod optužbom za počinjene ratne zločine.“ – Ferdo Čulinović, *Okupatorska podjela Jugoslavije*, Beograd 1970, 348.

Закључак

Миле Будак је у Првом светском рату као припадник аустроугарских формација које су нападе Србију допао у српско заробљеништво, заједно са око још 30.000 других војних заробљеника прешао је Албанију и ускоро је интерниран у Италији. Сматрајући да му је живот угрожен од присталица власти, он 1932. године одлази у иностранство и тамо се прикључује усташкој организацији Анте Павелића стекавши звање доглавника. После споразума Југославије и Италије, 1938. године вратио се у Загреб. Уређивао је високотиражне дневне новина *Хрватски народ* и ширио усташку организацију. После проглашења Независне Државе Хрватске, Павелић га је 16. априла именовао за министра наставе и богоштовља.

Као усташки првоборац и министар у чијем ресору је била и пропаганда, говорио је, најмање једном недељно, на бројним скуповима у разним крајевима усташке државе.

У спомен на такозвани Лички устанак, то јест терористички напад групе усташа који су се зајно пребацили из Италије на другу страну Јадранског мора, на територију Краљевине Југославије, и напали југословенске жандарме код села Брушани, Будак је 1933. певао и објавио песму *Div planine* посвећену Анти Павелићу (познатија под насловом *Bješte psine preko Drine*). Те речи понављао је и у говорима на организованим скуповима. Готово на сваком од тих скупова распиривао је мржњу према српском народу и једном приликом изговорио реченицу „Један дио Срба побићемо, други ћемо раселити, а остале ћемо превести у католичку вјеру и тако претопити у Хрвате”, која оличава у ствари, знатно раније испланирану, политику усташке државе према трећини свог становништва.

Иако је у публицистици и историографији често навођена та реченица, овај текст је настао због бројних нетачних тврдњи изнетих у вези са тим цитираним речима.

Миле Будак је несумњиво био гласоговорник политике која је по свом карактеру и учинку била геноцидна.

Будак је, као и готово комплетно усташко и државно вођство Независне Државе Хрватске, покушао после рата да нађе спас код Англоамериканаца. Британци су га маја 1945. испоручили комунистичким властима у Загребу. После краткотрајног саслушања и суђења, на којем је у

склопу своје одбране изрекао бројне лажи, обешен је 7. јуна 1945. године у једној загребачкој шуми.

Посматрано с геостратешке и геополитичке стране решење такваног српског питања у Хрватској представља класичан пример историјског процеса дугог трајања, а на њега је такоређи стављена тачка почетком августа 1995. године када је у последњем грађанском рату у некадашњој СФР Југославији, у хрватској операцији „Олуја“, са својих вековних огњишта прогнано стотине хиљада Срба, па је захваљујући првенствено подршци Ватикана, Немачке и Англоамериканаца, тај „проблем“ склоњен с историјске позорнице.

Речи Миле Будака – данас је то и више него евидентно – биле су само најаву тог злочиначког процеса. Данас је Срба у Хрватској толико да само буде сећање на тај народ и његову вишевековну цивилизацију на западнобалканским просторима.

Ова расправа, без обзира на то што јој је предмет била тек једна једина реченица, може послужити као упозорење на ревизионистичка тумачења утицаја одређених личности на историјска збивања.

Говор министра Миле Будака у Госпићу 15. маја 1941. представљао је уводни део одраније планираног програма затирања српског народа који је започео у Независној Држави Хрватској 1941–1945, а окончан почетком августа 1995. године уништењем Републике Српске Крајине.

Објављени извори

Zločini na jugoslovenskim prostorima u Prvom i Drugom svetskom ratu, tom I – Zločini Nezavisne Države Hrvatske 1941–1945, Beograd 1993, XXIV.

Ustaša Dokumenti o ustaškom pokretu (priredio Petar Požar), Zagreb 1995.

Leksikoni, enciklopedije

Tko je tko u NDH. Hrvatska 1941.–1945, Zagreb 1997.

Монографије, расправе

Šime Balen, *Pavelić*, Zagreb 1956.

Ljubo Boban, *Hrvatska u arhivima izbjegličke vlade 1941–1945*, Zagreb 1985, 329–348, 345.

Vjekoslav Vrančić, *Branili smo državu. Uspomene, osvrti, doživljaji*, 1, Barcelona–München 1985, 323.

Fikreta Jelić Butić, *Ustaše i NDH*, Zagreb 1978.

Fikreta Jelić Butić, *Četnici u Hrvatskoj 1941–1945*, Zagreb 1986, 29.

Bogdan Krizman, *Ante Pavelić i ustaše*, Zagreb 1986.

Вељко Ђ. Ђурић, *Голгота Српске православне цркве 1941–1945. године*, Београд, 1997

Ђуро Затезало, *Јадовно комплекс усташких логора 1941*, књига 1, Београд 2007, 64.

Mario Jareb, *Ustaško-domobranski pokret od nastanka do travnja 1941. godine*, Zagreb 2006.

Атанасије Јевтић, *Од Косова до Јадовна. Путни записи јеромонаха Атанасија Јевтића*, Београд 1987.

Василије Ђ. Крстић, *Геноцидом до Велике Хрватске*, Јагодина 2002.

Bogdan Krizman, *NDH između Hitlera i Musolinija*, Zagreb 1986.

Bogdan Krizman, *Ustaše i Treći Rajh*, I–II, Zagreb 1983.

Bogdan Krizman, *Pavelić u bjekstvu*, Zagreb 1986.

Jure Krišto, *Katolička crkva i Nezavisna Država Hrvatska 1941.–1945*, I–II, Zagreb 1998.

Jure Krišto, *Sukob simbola. Politika, vjere i ideologije u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj*, Zagreb 2001.

Robert B. McCormick, *Croatia under Ante Pavelić*, London–New York 2014.

Viktor Novak, *Magnum Crimen*, Beograd 1986.

Ante Pavelić, *Doživljaji*, Zagreb 2015.

Мане Пешут, *Рат и револуција у Лици*, Минхен 1966.

Псуњски, *Хрвати у светлу историске истине*, 1944.

Сима Симић, *Прекрштавање Срба за време Другог светског рата*, Титоград 1958.

Саво Скоко, *Крваво коло херцеговачко 1941–1942*, 1-2, Пале–Београд 1999.

Драгослав Страњакловић, *Највећи злочини садашњице (Патње и страдање српског народа у Независној Држави Хрватској од 1941–1945)*, Горњи Милановац–Приштина 1991.

Jozo Tomasević, *Četnici u Drugom svjetskom ratu 1941–1945*, Zagreb 1979.

Jozo Tomasević, *Rat i revolucija*, Zagreb 2000.

Ladislav Hory, Martin Broszat, *Der Kroatische Ustasha-Staat 1041–1945*, Stuttgart 1965 (објављена на српском језику ћирилицом под насловом *Усташка држава Хрватска 1941–1945*, Београд, 1994).

Ferdo Čulinović *Slom stare Jugoslavije*, Zagreb 1958.

Ferdo Čulinović, *Okupatorska podjela Jugoslavije*, Beograd 1970.

Чланци

Nevenko Bartulin, „Ideologija nacije i rase: ustaški režim i politika prema Srbima u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj 1941–1945“, *RADOVI – Zavod za hrvatsku povijest*, 39, Zagreb 2007, 209–242.

Бошко Бојовић, „Извештај о читању“, *Годишњак за истраживање геноцида*, Музеј жртава геноцида, Крагујевац–Београд 2018, 169–188.

Nikola Gnjatović, Bude Gnjatović, „Ustaški zločin u selu Rasoji“, *Kotar Gračac u narodnooslobodilačkom ratu 1941–1945*, knj. 1, Karlovac 1984, 414.

Вељко Ђурић Мишина, „Одбрана Мила Будака на суђењу у Загребу 1946. године“, *Годишњак Музеја жртава геноцида*, 7, Крагујевац – Београд 2015, 165–185.

Franjo Zdunić Lav, „Ustaški zločini na Jadovnom i u nekim drugim logorima smrti uz osvrt na njihove korijene“, *Kotar Gospić i kotar Perušić u Narodnooslobodilačkom ratu 1941–1945*, Karlovac 1989.

Tomislav Jonjić, Stjepan Matković, „Novi prilozi za životopis Mile Budaka“, *Časopis za suvremenu povijest*, 2, Zagreb 2008, 425–453.

Grga Milašinović, „Sjećanje na prvu godinu rata u Karlovcu i na Kordunu“, *Prva godina narodnooslobodilačkog rata na području Karlovca, Korduna, Gline, Like, Gorskog kotara, Pokuplja i Žumberka*, Karlovac 1971, 363–364.

Irina Ognyanova, „Nationalism and National Policy in Independent State of Croatia (1941–1945), 15“; in: *Topic in Feminism, History and Philosophy (IWM Junior Visiting Fellows Conferences, Vol 6, editing by Rogers, Dorothy, Joshua Wheeler, Marina Zavacka and Shawna Casebier, Wiena, IWM 2000.*

Irina Ognyanova, „Religion and Church in Ustasha ideology (1941–1945“, *Croatica Cristiana periodica*, 64, Zagreb 2009, 157–190.

Luka Pavičić, „Općina Lovinac između dva rata i u ustanku 1941. godine“, *Kotar Gračac u narodnooslobodilačkom ratu 1941–1945*, knj. 1, Karlovac 1984, 396.

Душан Узелац, *Лика и Срби медачке општине – Хронике села Метка, Почитеља, Врепца, Могорића и Радуча*, Београд 2004, 408.

Гојко Везмар и Адам Дупало, „Терор и покрштавање Срба 1941. и 1942. године”, *Двор на Уни*, Двор на Уни 1991, 327–328.